

Michael Serres

A platóni dialógus és az absztrakció interszubjektív keletkezése

Ismerjük a szimbólum fogalmával kapcsolatos nagy logikai vitákat.¹ Anélkül, hogy belemennénk a hilbertiánus típusú realistákat, a Quine-követő nominalistákat, a lengyel iskola képviselőit és a többieket elválasztó érvek érdemi tárgyalásába, most csupán, eltérő irányt felvéve, a kérdés egyik szeletét érintjük.

Amikor kommunikálni kívánok egy másik emberrel, egy sor technika áll a rendelkezésemre, legyenek régiek vagy újak, sőt pillanatnyilag az sem érdekes, hogy természetesek vagy kiagyaltak: nyelvek, írások, az üzenetek felhalmozásának, átadásának, sokszorosításának eszközei, hangszalagok, telefon, nyomtatás és így tovább. Az írás a legegyszerűbbek, ugyanakkor a leggazdagabbak közül való, hiszen a segítségével felhalmozhatom, átadhatom és sokszorosíthatom az információt. Ám mielőtt még rátérnénk e kérdésekre, amelyekhez a stílus, az elbeszélés vagy az érvelés elrendezése és más efféle problémák csatlakoznak, a grafizmusról van szó: az írás mindenekelőtt rajzolat, ideogramma vagy konvencionális ábra. Azt máris elismerhetjük, hogy írott kommunikáció csak akkor jöhet két személy között, ha az írásosság egyazon módozatában

¹Ld. Roger Martin *Logique contemporaine et formalisation* 24-30.

járatosak², ha az értelem kódolására és dekódolására kialakított eszközeik ugyanarra a kulcsra járnak.

Vegyünk tehát kiindulásképpen egy írott üzenetet: mondjuk úgy, hogy csak akkor érthető, ha a befogadó birtokában van a rajzolat kulcsának. Ez a befogadás feltétele, méghozzá lényegi feltétele. Van azonban egy másik is, amely jóllehet pusztán a körülményektől függ, mégis nem kevésbé méltó az elemzésre. Az írónak a lehető legjobban kell elkészíteni a rajzolatot. Mit jelent ez? Először is azt, hogy az ábra lényegi, értelemmel teljes jegyeket hordoz: a betűk (normalizált) alakja, a betű- majd szósorok megfelelő (morfológiai és szintaktikai szabályok szerinti) kialakítása stb.; azután azt, hogy nem lényegi, véletlenszerű, a jelentéshez nem tartozó jegyek járulnak hozzá, amelyek függenek az írás készítőjének készségétől, ügyetlenségétől, kultúrájától, hajlamaitól, betegségétől...: az írásmód megremegései, a rajzolat fogyatékoságai, a helyesírási hibák és társaik. Az első feltétel ortogrammat és kalligrammat kíván meg; márpedig ilyesmi sohasem vagy majdnem sohasem áll elő.³ A kalligramma óvja a formát az esetleges zavarokkal szemben: s amennyiben a logikusokat érdeklődésük a formához köti, úgy lehetséges olyan

²Könnyűszerrel kimutatható az is, hogy egyetlen kommunikációs eszköz mint olyan sem lehet univerzális: éppen ellenkezőleg, mindegyikük regionális, azaz egy nyelvvel izomorf. A nyelvi kommunikáció tere (amely tehát egyben mindenfajta kommunikáció tere) nem izotróp. Létezik mindazonáltal egy tárgy, ami univerzális kommunikáns, illetve univerzális kommunikált: a technikai tárgy általában véve. Ezért tarthatjuk úgy, hogy a történelem hajnalán az első diffúzió vele esett meg: kommunikációs tere izotróp. De nem szabad ámítani magunkat: most a történelem-előtti meghatározásáról van szó. A történelem a regionális nyelvvel, az anizotróp kommunikációs térrel veszi kezdetét. Innen a három állapot törvénye: technológiai izotrópia, nyelvészeti anizotrópia, nyelvi-technikai izotrópia. Nemsokára a harmadiknak is be kell következnie.

³Aligha szükséges hangsúlyozni, hogy a nyomtatás elsődleges jótéteménye az, hogy az olvasónak immár nem kell epigráfusnak is lennie. A nyomtatott szöveg kalligramma (jóllehet nem mindig ortogramma). Magától értetődik, hogy a második jótétemény a mesterséges sokszorosíthatóságban áll.

érdeklődés is, amely a patológiához, azaz a kakográfiahoz fűződik. A grafológia a hamisság ama tudománya (vagy az a hamis tudomány), amely a kakográfia pszichológiai hajtóerőinek kötelezte el magát: de vajon beszélhetünk-e tisztán ez utóbbiról, lehet-e szó tisztán a tiszta szennyeződésről?

A kommunikáció patológiája nem kizárólag az írás ügye. A beszélt nyelvben éppúgy nyomára akadhatunk: dadogás, baki, tájszólás, hangképzési hibák, kakofónia. Hasonlóképpen a kommunikáció technikai segédeszközeinél: alapzaj, vízcsobogás, áthallások, paraziták, szinkronkiesés – mintha csak a gondolategységek volnának akcidentálisak, a *lényegi* viszont, a kommunikáció számára, az alapzaj volna.

Elfogadva a tudományos tradíció szóhasználatát, nevezzük zajnak a zavaró áthallások ama jelenségcsoportját, amely a kommunikáció akadályaként nyilvánul meg. A kakográfia ezek szerint az a zaj, amely az írásosság esetén lép fel, jobban mondva az írásosság egyfelől valamiféle lényegi formát, másfelől valamiféle – lényegi vagy alkalmi jellegű – zajt hordoz: rosszul írni annyi, mint megmeríteni a grafikai üzenetet ebben az olvasást akadályozó zajban, ami tehát epigráfussá változtatja az olvasót. Vagy inkább mondjuk azt, hogy az írás az a kockázatos vállalkozás, amely megkísérel formát vinni a zűrzavarba. S ugyanígy, az orális kommunikáció sem egyéb, mint merész kísérlet arra, hogy értelmet alkossunk a zajból. Egyes nyelvtudósok szemében⁴ ezek a jelenségek olyannyira fontosnak tűntek, hogy őket alapul véve nem haboztak átalakítani a dialógusról alkotott felfogásunkat: eszerint a kommunikáció egyfajta játék két szövetségesnek tekintett résztvevő között, akik összefognak

az áthallás és zavarás jelenségei, mi több, azon személyek ellen, akiknek valamiért érdekében áll a kommunikáció megzavarása.⁵ A résztvevők tehát nem szembenálló felek, mint azt a művelet hagyományos, dialektikus felfogása vélte, hanem éppen hogy egyazon táborhoz tartoznak, érdekazonosság fűzi őket össze: vállvetve küzdenek a zaj ellen. A kakográfus és az epigráfus, a rosszul beszélő és a hallgató kölcsönösen átvehetik egymás szerepét a dialógusban, ahol a kibocsátó befogadóvá, a befogadó kibocsátóvá válik valamiféle ritmus szerint, s végül kitűnik, hogy együttes küzdelmük egy közös ellenség ellen irányul. *Dialógusba bocsátkozni nem más, mint tételezni egy harmadikat, majd megkísérelni kívül rekeszteni őt*; a sikeres kommunikáció annyi, mint *a kizárt harmadik*. A legmélyebb dialektikai probléma *nem a másik problémája*, aki csupán az ugyanaz változatossága – avagy változata –, *hanem a harmadik ember problémája*. Ezt a harmadik embert neveztük már *Démonnak* is, ő a zaj megszemélyesítője.

A dialógusnak ez a felfogása közvetlenül alkalmazható egyik-másik nevezetes filozofémára, amely így soha nem hallott jelentésre tesz szert. Az *Elmélkedések az első filozófiáról* például kiválóan magyarázható a szóban forgó elvek mentén: célja az, hogy fellelje a másikat, szövetségesül az ugyanaz számára, hogy elűzhessék a harmadik embert.⁶ Pillanatnyilag maradjunk csak a platóni

⁴Például B. Mandelbrojt és Jakobson. Ld. Norbert Wiener: *The Human Use of Human Beings*, IV. és XI. fejezet.

⁵Amiként az írott kommunikáció is az érdek- és szándékszövetséget kötött lejegyző és az olvasó harca a kommunikáció akadályaival szemben: a tengerbe vetett palack esete.

⁶Közzé fogjuk tenni a vonatkozó értelmezést, melynek eredményeként nagyjából az a gondolat áll elő, hogy a descartes-i szöveg a fizikai kísérlet lehetőségfeltételét alkotja, ami ily módon tehát metafizikának bizonyul. A platóni szövegek ezt megelőzően a matematikai ideáció lehetőségfeltételeit biztosították.

dialógusoknál: A bábáskodó módszer voltaképpen a szülés levezetésében egyesíti a kérdezőt és a válaszolót. A dialektika mindkét résztvevőt azonos oldalon helyezi el, együttesen küzdenek egy igazság megszületéséért, amelynek kérdésében képesek egyetértésre jutni, egyszóval a fáradozások tétje a sikeres kommunikáció. Bizonyos értelemben együttesen küzdenek meg a zavarral, a démonnal, a harmadik emberrel. A harc, mint tudjuk, nem mindig vezet diadalra: az aporetikus dialógusok esetében a győzelmet a zaj hatalma ragadja el, de az összecsapás a többiben is igen heves, és ez is ama bizonyos harmadik erejét mutatja. Lassanként visszalopódzik a derű, de csak ha az ördögűzés már mindörökre (?) eredményesnek bizonyult.

Nem férne bele e tanulmány keretei közé, ha a maga teljes gazdagságában ki akarnánk fejteni a harmadik témáját a platóni dialógusokban; túl messzire vezetne, valójában máris meglehetősen messzire kalandoztunk premisszáinktól. Ám korántsem oly messzire, ahogyan tűnhet.

Térjünk vissza logikához, ezáltal pedig az íráshoz. A logikus számára egy szimbólum egyenlő egy rajzolattal, egy ábrával, amit egy kréta segítségével megformálok a táblán. Egy adott szimbólum az egymást követő formulákban többször előfordulhat. A matematikusok *mindannyian és egyöntetűen osztognak* abban, hogy "ugyanazt" a szimbólumot *ismerik fel* a maga két vagy több előfordulása során. És mégis, minden egyes előfordulás, bármilyen legyen is, különbözik a többitől, még hozzá éppen az írásosság következtében: megremeg a húzott vonal, elcsúszik a mozdulat stb. A logikus ettől kezdve nem az itt és most a táblára rajzolt konkrét ábra alapján okoskodik, hanem, miként Tarski mondotta, ama tárgyak osztálya

alapján, amelyek egyazon formával bírnak: a szimbólum eszerint egy absztrakt létező, amit a kérdéses ábra csupán felidéz. Ha merészelhetek így fogalmazni, e létező felismerése a gráfok homeomorfiája révén megy végbe. A felismerés feltételezi, hogy a formát megkülönböztetjük attól, amit fentebb kakográfiának neveztem. A matematikus nem lát itt semmi nehézséget, s a további szószaporítás az ő szemében általában merőben haszontalannak látszik.

Ám ahol a tudós türelmét veszítve feszengeni kezd, a filozófus megálljt int, s azt tudakolja, miként alakulna ez a kérdésfeltevés, *ha a matematika nem létezne*. Látja, hogy a matematikusok mindannyian kiegyeznek: készek ugyanazt a változatlan formát felismerni az azt megidéző írásosság eltérő változataiban. Márpedig azt ő is tudja, akárcsak mindenki más, hogy egyetlen írásmód sem hasonul a másikhoz; s ha felmerül a kérdés, hogy az írásban mekkora rész jut a formának és mekkora a kakográfiának, akkor bizony be kell látni, hogy a zaj, mint némelyek mondják majd, elborítja az egészet. Mindebből pedig, s ha számot vet a korábban mondottakkal, arra a következtetésre jut, hogy *egy és ugyanazon aktus hatálya alatt történik meg az absztrakt létező felismerése a konkrét ismertetőjegyek előfordulásaiban és az egyetértés megszületése e felismerés vonatkozásában*. Más megfogalmazásban: a kakográfia megszüntetésének aktusa, a zaj kiküszöbölésének kísérlete egyszerre *feltétele az absztrakt forma megragadásának és a kommunikáció sikerének*. A matematikus azért türelmetlen, mert egy olyan társadalomban gondolkodik, amely, amennyire csak lehet, diadalmaskodott a zaj felett, méghozzá oly régóta már, hogy meglepetést okoz, ha e probléma újból felmerül. *A "mi" világában és az absztrakció világában* gondolkodik, márpedig ez *két izomorf világ*, sőt az is meglehet, hogy azonosak. Hiszen az absztrakt

matematika szubjektuma nem más, mint az a "mi", aki az ideális államot lakja – és vessük közbe: ebből is látható, hogy Plátón és Leibniz nem voltak idealisták –, vagyis a zajtól a legnagyobb mértékben megtisztított kommunikáció városát. Formalizálni, általában véve, annyit tesz, mint befutni azt a pályát, amely a konkrét gondolkodásmódoktól egy absztrakt formáig (vagy formáig) vezet; egyszersmind pedig megvalósítani a lehető leghatékonyabb zajszűrést. Rádöbbenünk tehát, hogy a matematika birodalmában a zaj csupán a majdnem tökéletesen megvalósult kommunikáció, a *manthanein* elkerülhetetlen hordaléka lehet, hogy e birodalomban kizárt a harmadik, a démont majdhogynem végérvényesen elűzték. Ha matematika nem létezne, az ördögűzést kezdenénk előről.

A demonstráció megismétlődik. A logika hajnalán, mármint a logika egyszerre történelmi és logikai kezdeteinél, egyszersmind a matematika logikai kezdeteinél Hilbert és mások újra végigkövették az absztrakt idealitásokkal kapcsolatos platóni eljárást, ami a matematika – történelmi – hajnalán a görög csoda egyik feltételét képezte. Csakhogy a tárgyalás a mi esetünkben igencsak csonka, hiszen mi már nem tehetjük zárójelbe a matematika történelmi létezésének megkerülhetetlen tényét. Platónnál ezzel szemben az érvelés teljes volt és kimerítő: egybeesett benne *az absztrakt forma felismerése és a dialógus sikerének problémája*. Amikor kimondom az "ágy" szót, nem egy ilyen és ilyen ágyról, az enyémről vagy a tiédről, erről vagy egy másikról beszélek, hanem az ágy ideáját idézem fel; amikor négyzetet és átlót rajzolok a homokba, a legkevésbé sem erről a reszketeg, szabálytalan és pontatlan rajzolatról kívánok szólni, hanem az átló és a négyzet ideális formáját idézem meg általa: kiküszöbölöm azt, ami empirikus, anyagtalánítom az okoskodást. S miközben így teszek, megalapozom egy

tudomány lehetőségét, a szigor és az igazság nevében járok el, de ugyanakkor az egyetemes, *a magábanvaló Egyetemes* nevében is. Miközben így teszek, kiküszöbölöm mindazt, ami elfedi a formát, a kakográfiát, a zavart és a zajt, lehetővé teszem egy tudomány kibontakozását abban, ami *számunkra Egyetemes*. A matematikai forma egyszerre a magábanvaló Egyetemes és a számunkra való Egyetemes: és ezért van, hogy *az elsődleges erőfeszítés, amely a kommunikáció sikerére tör a dialógusban izomorf azzal az erőfeszítéssel, amely megállapítja a formát az empirikus megvalósulástól függetlenül*. Ez az empirikus megvalósulás az a bizonyos harmadik a forma esetében, ez jelenti a zavart és a zajt a számára, és ennek folytonos beszüremkedése okozza az első dialógusok aporetikusságát. *A dialógus dialektikus módszerének ugyanaz a forrásvidéke, mint a matematikai módszernek*, mely utóbbi egyébiránt ugyancsak a dialektika nevét visel.

Az empirikus kizárása egyenlő a különbségtétel, az ugyanazt elborító mások sokaságának kizárásával. Íme a matematizáció, a formalizáció első mozzanata. Ebben az értelemben a modern logikusok szimbólummal kapcsolatos megfontolásai analógiát mutatnak a homokba rajzolt geometriai forma platóni tárgyalásával: ki kell küszöbölni a kakográfiát, a meghúzott vonal egyenetlenségét, a rajzolat szeszélyességét, a mozdulat esetlenségét, azokat a véletlen körülményeket, amelyek miatt egyetlen ábra sem lesz egészen pontosan olyan, mint a másik. Aminthogy az érzékelt dolog is végletes megkülönböztethetőséget rejt: külön szót kellene találni minden egyes körhöz, minden szimbólumhoz, minden fához és galambhoz; aztán külön szót a tegnap, a ma és a holnap számára; aztán külön-külön szót attól függően, hogy te érzed-e az illető dolgot, vagy én, hogy valamelyikünk éppen dühös-e, esetleg sárgaságban

szenved, és így tovább a végtelenségig. Az empirizmus legvégső következményeként az értelem tökéletesen elmerül a zajban, elszemcsésedik a kommunikáció tere⁷, a dialógus felett a kakofónia hirdeti ítéletet: a kommunikáció átvitele örökös átalakításként valósul meg. Szigorúan véve tehát ami empirikus, az a lényegi és esetleges zaj. Mindenekelőtt az empirista a kizárandó "harmadik ember", a kizárandó harmadik az empíria; és ez a démon bizonyul minden démonok legerősebbikének, hiszen elég, ha kinyitjuk szemünket és fülünket, máris látjuk, hogy ő a világ ura.⁸ Ha lehetővé akarjuk tenni a dialógust, be kell hunynunk szemünket, be kell fognunk fülünket a szirének hangja és szépsége előtt. Egyazon mozdulattal megszüntetjük a hallást és a zajt, a látványt és a mindig tökéletlen rajzolatot; vagyis egy csapásra *felfogjuk a formát és megértjük önnön magunkat*. És ha megteszünk még egy lépést, elmondhatjuk, hogy *a matematika görög csodájának egyidőben* – egyazon történelmi, logikai, reflexív időben – *kellott megszületnie a dialógus filozófiájával, a dialógusban kibomló filozófiával*.

Az a kötelék, amely a platonizmusban összefűzi a dialektikus módszert – mármint a kommunikáció dialektikus módszerét – és az absztrakt idealitások geometriai stílusú,

⁷Ebből következően belátható, hogy amennyiben a *megkülönböztethetlenség elvét* elfogadjuk, úgy el kell fogadnunk a Leibniz által következetesen képviselt álláspontot, miszerint *a monások nem hallanak és nem hallatnak magukról, ajtó és ablak nélkül valók*. Ha Zénónnak igaza volt, az Eleátáknak el kell némulniuk.

⁸Amiként az is jól látható, hogy valahányszor egy empirista és egy racionalista – mondjuk Locke és Leibniz – vitázik egymással, *mindig az empiristának volna igaza, feltéve hogy a matematika nem létezne*. Az empirizmus válik az *igaz* filozófiává, mihelyt a matematika zárójel közé kerül. Még mielőtt a matematika elnyerte volna kényszerítő tekintélyét, s hogy elnyerhesse azt, *akarni* kellett, hogy ne halljuk meg Prótagorasz és Kalliklész szavát: éspedig azért, mert igazuk volt. Az az érv, amelyet Leibniz fogalmazott meg Locke-kal szemben, hogy tudniillik ez utóbbi nem ismeri a matematikát, nem egyszerűen *argumentum ad hominem*, hanem az egyetlen lehetséges logikus védekezés.

mind kifinomultabb, letisztultabb ábrázolását, nem valamiféle eszmetörténeti véletlennek, de nem is a filozófus személyes elhatározásának köszönhető: a dolgok természete írta elő. Az ideális forma kibontakoztatása azt jelenti, hogy megszabadítjuk azt az empiriától és a zajtól; a zaj nem más, mint az üzenet empirikussága, ahogyan az empiria pedig a forma zajossága. Ebből a szempontból az a kevéske szokratikus dialógus prematematikainak minősül, miként az volt hajdan egy négyzet alakú búzatábla megmérése is a Nílus völgyében.

[Sutyák Tibor fordítása]